

(In: *Theologická revue* 1-2/2009, str. 86-104. ISSN 1211-7617)

„Rétorická kritika“ - její vznik, vývoj a přínos pro oblast novozákonní exegeze

Summary:

The presented study outlines the origin, development, and contribution of *rhetorical criticism* to the field of New Testament exegesis. It revolves around rhetoric in itself, the practice of reading out loud in the New Testament times, and arising from this the nature of New Testament material. It also refers to important figures from the time of the Reformation, for whom the classical Greek-Roman rhetoric was a contributing tool for the interpretation of biblical texts, then it focuses on the beginnings of modern studies in the field of rhetorical criticism. The main focus is, however, on the times after J. Muilenburg and on the following development of this interpretational method. Also mentioned are the attempts to correct *form criticism* (*Formgeschichte*) using rhetoric (K. Berger), followed by focusing on the contribution of the important figures of G.A. Kennedy and B.L. Mack, who was influenced by „the new rhetoric“ of Ch. Perelman and L. Olbrechts-Tyteca. The last part of the study is devoted to the reflection on modern rhetorical study and the contribution of W. Wuellner and V.K. Robbins, the research influenced by E. Schüssler Fiorenza is also included.

In the time of its existence rhetorical criticism has managed to greatly add to the interpretation of New Testament materials, helped to uncover many of the principles behind the forming of materials in gospels and Acts of Apostles, brought us closer to understanding the creation of the argument in (Paul's) epistles. Its evolution is heading to the „complex model of rhetorical interpretation“, in which rhetoric is the integrating principal of a set of chosen criteria.

1. Rétorická kritika – charakteristika metody a jejího vývoje

Progresivním exegetickým přístupem, jenž zvláště v poslední čtvrtině 20. století zažil prudký rozvoj a z periferie zájmu se přesunul nedaleko centra biblické interpretace, je *rétorická kritika*. Řada odborných teologických studií, sborníků, komentářů, konferencí i na rétoriku zaměřených periodik se od konce 60. let minulého století zaměřuje na znovuobjevení a přiblížení rétoriky, jež sehrávala svou roli v křesťanských i židovských kruzích pozdní antiky a jejíž vliv se protáhl až do středověku a renesance.

Vliv řecko-římské rétoriky na písemnosti Nového zákona je v současnosti uznáván širokým okruhem badatelů a zohlednění „pozapomenutých“ zásad antické rétoriky napomohlo k pochopení řady otázek spjatých s formováním materiálu v evangeliích a Skutcích apoštolů, jakož i k docenění role rétoriky při budování argumentace v epištolách, zejména Pavlových.

Pojem *rétorická kritika* v oblasti biblické exegeze dnes nezastřešuje toliko přístup, jenž měl doplnit metodologické nedostatky *školy dějin formy* a nevyčerpává se ani zpětnou aplikací pravidel řecko-římské rétoriky a epistolografie (případně rétoriky hebrejské či „biblické“), ale do metodiky se promítá i řada specifických modifikací ve vnímání rétoriky, které rozvoj bádání na tomto poli přinesl, což se zejména týká „nové rétoriky“ Ch. Perelmana a L. Olbrechts-Tytecové.

Ve snaze vytvořit „komplexní model rétorické interpretace“ zohledňují někteří badatelé i důrazy pramenící z jiných oborů a disciplín, což značně mění „tvář“ rétorické kritiky a činí z ní spíše „integrující princip“ pro soubor zvolených kritérií. Těmto pokusům však bude věnována pozornost jen okrajově, neboť (výrazné) terminologické i metodologické posuny vyžadují samostatnou diskusi a mnohdy spadají už do oblasti dnes již samostatného interpretačního přístupu - *socio-rétorické kritiky*.

2. Rétorika a její praktické dopady v době novozákonní – praxe veřejného čtení

*Rétoriku*¹ je možné definovat jako „umění přesvědčivé řeči“,² ale zároveň i jako „kvalitu uvnitř diskursu, pomoci níž chce řečník či pisatel uskutečnit své cíle“.³

Přestože rétorika projevuje zájem o slovo psané, chápe problematiku komunikace spíše z perspektivy „mluvčí / posluchač“ než z pohledu „pisatel / čtenář“ a preferovanou je mluvená forma komunikace.⁴ Ohniskem zájmu je proto zejména *řeč* a *řečový akt*, teprve pak *text*. Ač je rétorika raně křesťanského období studována skrze texty, je nutné si uvědomit, že Bible byla v těchto dobách často předčítána nahlas skupinám posluchačů, kteří řadu pasáží či perikop znali díky této praxi z paměti. Právě za takovýchto okolností se projevovaly rétorické kvality textu (řeči), jejichž účinek byl nejsilnější při prvním slyšení. Text zde tedy plní funkci „katalyzátoru“ a zprostředkovává slyšení řeči.⁵

Veřejné čtení textu nebylo snadnou záležitostí a vyžadovalo značný trénink.⁶ Dle Nordena se neodehrávalo v normálním konverzačním tónu, ale hlas měl zvuk, který připomínal hudební představení.⁷ Nahlas četli i čtenáři, kteří četli jen pro sebe.⁸ Chybějící prostředky pro vizuální organizaci psaného textu pomáhala překlenout praxe hlasitého čtení a organizace zvuková, jejíž pomocí se daly vytvořit „vzory“, které byly pro určité fráze podobné či identické, a zároveň napomáhaly strukturování argumentu. Jsou zde proto užívány prostředky

¹ Slovo *rétorika* pochází z latinského *rhetorica*, jež má základ v řeckém termínu *ρητορικη* (*ρητορικα* - veřejné řečnění; *ρητορευω, -ειν* - být řečníkem, /veřejně/ řečniti; Prach, V., *Řecko-český slovník* /Scriptum, Praha 1993/).

² Lambrecht, J., *Rhetorical Criticism and the New Testament* (*Bijdragen* 50/1989, st. 239-253, zvl. 239)

³ Kennedy, G.A., *New Testament Interpretation through Rhetorical Criticism* (The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1984) st. 3; *Rétoriku* jako *πειθους δημιουργος* definoval učitel rétoriky Gorgias (Platón, *Gorgias* /OIKOYMENH, Praha 2000/ 453a, str. 20-21, 121). Aristotelés předkládá definici *Ἔστω δὴ ἡ ρητορικὴ δύναμις περὶ ἑκάστων τοῦ θεωρησάμενου ἐνδεχόμενον πιθανόν* /Aristotle, *The Art of Rhetoric* 1.2.2./ Freese, J.H., Loeb Classical Library; Harvard University Press, Cambridge, 1926/. Jedna z mnoha Quintilianových definic charakterizuje rétoriku jako *bene dicendi scientiam* (*Institutio Oratoria* 2.14.5, 2.15.38).

⁴ Blíže viz Henderson, I.H., *Rhetorical Determinacy and the Text* (*Semeia* 71, st. 161-172); Achtemeier, P.J., *Omne Verbum Sonat: The New Testament and the Oral Environment of Late Western Antiquity* (*JBL* 109.1/1990 st. 3-27). Achtemeier ve svém článku připomíná, že např. Papias upřednostňoval ústní tradici evangelia před psanou (Eusebius, *Hist. eccl.* 3.39.4), /st. 7/. „Papia’s preference for oral accounts over written records is paralleled by numerous remarks of Seneca, a master epistolary artist of the first century, expressing similar preference for the spoken over the written word.“ /st. 10/.

⁵ Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 5-6

⁶ „Documents were written without systematic punctuation, without indications of sentence or paragraph structure, indeed without separation of the letters into individual words.“ (Achtemeier, *Omne Verbum Sonat*, st. 10).

⁷ Norden, E., *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert vor Christus in die Zeit der Renaissance* (Teubner, Stuttgart 1909, repr. 1958, 1983) st. 55-57; Tomu odpovídala i příprava ve škole. Abeceda byla memorována a důraz se kladl na fonetickou hodnotu písmen.

⁸ Ještě biskup Ambrosius čítával mlčky, čímž vyvolával rozpaky přihlížejících. (Achtemeier, *Omne Verbum Sonat*, st. 16-17)

– techniky (opakování, paralelismy, anafora, aliterace atd.), jež lze již označit za rétorické či alespoň je popsat jako „verbální stopy“, které jsou-li slyšeny (nikoli viděny), pomáhaly čtenáři / posluchači orientovat se v ději i struktuře písemnosti. Takovéto „verbální“ či „sluchové / orální stopy“ (techniky, efekty) lze popsat i v Novém zákoně a dotvrzují „ústní“ povahu psaní i čtení v pozdní antice. Novozákonní spisy tedy nesou neklamné znaky toho, že byly vyprodukovány a fungovaly v „ústním“ prostředí pozdní antiky.⁹

Posluchač, který se veřejného čtení účastnil, nemohl otočit o pár stran vpřed či zpět (oproti dnešnímu čtenáři) a „analýzu“ argumentu musel v mysli učinit přímo, ze slyšené podoby a přirozeně se odvíjející argumentace. „Linearita“ tedy byla významnou kvalitou řeči (čtení) a schopný řečník (autor) musel k tomuto faktu přihlídnout.¹⁰

Ve prospěch rétoriky svědčí i fakt, že v době Ježíšově byla oblast Blízkého východu již více než tři sta let vystavena vlivu helénismu a díla Josepha Flávia i Filóna ukazují, že také židovské myšlení přejala rysy řecké kultury. V Sýrii i Palestině existovala řada gymnasií¹¹ a rétorické vzdělání zde tedy nemohlo být cizí, což dokládají příklady Theodóra z Gadar, který se stal učitelem řečnictví na Rhodu a jehož rétorické spisy byly přeloženy i do latiny a Hermogena z Tarsu, který byl snad největším řečníkem druhého století křesťanské éry.¹²

V prvních dvou staletích po Kristu byl výrazný rozdíl mezi vzdělanou elitou, která rétoriku užívala a zbytkem společnosti.¹³ Rétorické příručky však přeci jen kolovaly a určité formy ústní i písemné komunikace byly známy a dodržovány. Týká se to zejména slavnostních a svátečních řečí, projevů u soudů a ve shromážděních, oficiálních dokumentů a soukromých i veřejných dopisů.¹⁴

Pro náboženskou rétoriku je typické, že staví více na autoritativních prohlášeních, než na racionálním přesvědčení a neváhá využít paradoxu. Její hlavní zbraní tedy není oblast

⁹ „The New Testament was intended to be received orally and abounds in repetition“. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 37); Termíny *verbal clues*, *aural / oral clues* a *acoustic echo* viz. Achtemeier, *Omne Verbum Sonat*, st. 19-20, 27. Obdobně Witherington: „Ancient historical works were meant to be *heard* primarily and read only secondarily, and this meant that considerable attention had to be given to the aural impression a work would leave on the audience.“ (Witherington, B., *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary* /Eerdmans, Grand Rapids: Michigan 1998/, st. 41)

¹⁰ Primárním produktem rétoriky je řeč, ne text. Řeč je „lineární“ a „stoupající“, je důležité, co je „před“ a co „za“. (Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 5)

¹¹ „If we can assume the presence of the ephibic training in the Greek cities of Palestine and its environs during the Hellenistic period, ... We know of the existence of *gymnasia* in some cities: Jerusalem, Kanawat, Gerasa, Ptolemaïs, Jericho, Philadelphia, Scythopolis, Damascus, Petra, Tyre, and Sidon.“ (Kinneavy, J.L., *Greek Rhetorical Origins of Christian Faith. An Inquiry* /Oxford University Press 1987/, citace st. 78, také st. 56-100)

¹² Canfora, L., *Dějiny řecké literatury* (KLP, Praha 2001), st. 824, 849; Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 7-9

¹³ Cameron, A., *Christianity and the Rhetoric of Empire. The Development of Christian Discourse* (University of California Press, Berkeley 1991) str. 30-46; Witherington popisuje posluchače starověkých historických prací (ke kterým mají Skutky apoštolů blízko) následovně: „Furthermore, the audience for such works was well-educated people of some social standing in the overwhelming majority of cases. In other words, they were first-century people who, with rare exceptions, will have had some rhetorical education at both the secondary and tertiary levels of schooling.“ (Witherington, *The Acts of the Apostles*, st. 41-42)

¹⁴ Gamble, H.Y., *Books and Readers in the Early Church. A History of Christian Texts* (Yale University Press, New Haven 1995) st. 32-41, 231-237; Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 10; Je otázkou, nakolik byla teoretická nauka převáděna do praxe, neboť rétorická teorie předkládala nepřehledné množství pravidel a odlišností. Aktuální rétorická praxe byla zřejmě přeci jen skromnější, než skýtaly teoretické možnosti. Problémem je i fakt, že dnešní znalost helénistické rétorické teorie je do jisté míry závislá na latinských „rétorických teoreticích“ 1. st. před a po Kristu (zejména Cicero /r. 106-43 př. K./ a Quintilian /r. 35-96 po K./). Anderson, R.D., *Ancient Rhetorical Theory and Paul* (Peeters, Leuven 1999) st. 35-67, zvl. 35-37.

nezpochybnitelného vědění či poznání, ale především oblast mínění. Specifikem biblické rétoriky je vědomí povolání řečníka, který se stává nástrojem Boží vůle.¹⁵ Autorita řečníka, jeho právo hovořit a být slyšen, zdůrazňuje vztah mezi pravdou evangelia a rétorikou, která ji prezentuje.

3. Od rétoriky k rétorické kritice

Rétorická interpretace v době reformace

Ač nový vědecký zájem o rétoriku propukl až ve 20. století, v oblasti teologie byla situace přeci jen jiná, a to i navzdory odporu mnohých křesťanských autorit. Rétorika ovlivnila formu řecké patristické teologie a řadu vlivných přívrženců našla i na Západě.¹⁶ Z hlediska novozákonní exegeze je zvláště významné období reformace, kde vyniká osobnost Philippa Melanchthona (r. 1497-1560), jenž byl výrazně formován Ciceronem i Quintilianem a o jeho vzdělání v Heidelbergu a Tübingen dbaly významné autority své doby (G. Simler, J. Reuchlin, W. Steinbach, F. Stadian). Melanchthon rétoriku jako interpretační metodu sám přednášel a jeho rétorické příručky i komentáře zasluhují mimořádnou pozornost. Kromě Pavlových epištol a řady míst z evangelií komentoval rovněž texty starozákonní, užití hebrejských figur řeči a pozornost zaměřil také na díla velkých postav staré řecké i římské literatury (Démostenés, Aristotelés, Hésiodos, Cicero, Vergilius). Z řady originálních řešení, které Melanchthon v rámci rétorické interpretace uplatnil, je možné zmínit například přidání čtvrtého druhu (*genus didacticum*) ke „kánonu“ tří uznávaných (*genus iudiciale*, *genus deliberativum*, *genus demonstrativum*), přičemž onen čtvrtý nachází v rétorice listu Galatským.¹⁷ Mimo Melanchthona uplatňovali znalosti rétoriky při analýzách novozákonních textů i M. Luther (r. 1483-1546), M. Bucer (r. 1491-1551), H. Bullinger (r. 1504-1575) a ciceronská rétorika je patrná u J. Calvina (r. 1509-1564), který se zabíral rétorikou epištol Římanům. Zvláště Bucer a Bullinger předpokládali, že Pavla je nutné číst „očima“ Quintiliana.¹⁸ Specialistou na Cicerona byl Erasmus Rotterdamský (r. 1469-1536), jenž využil těchto znalostí při interpretaci 1. a 2. listu Korintským.

Obecně je možné říci, že v 16.-18. století byla řada universitních profesorů zároveň profesory biblické exegeze i rétoriky a v 17. století, které bývá spolu se stoletím 16. označováno za „zlatý věk exegeze“, měla mnohá protestantská universitní centra profesory rétoriky, kteří se těšili vynikající pověsti (Wittenberg, Rostock, Strasbourg, Helmstedt, Tübingen, Heidelberg, Leipzig, Königsberg, Leiden).¹⁹

Počátky moderního kritického bádání v oblasti novozákonní rétoriky

Jelikož druhá polovina 18. století přináší výrazný útlum rétoriky, který je markantní zvláště kolem r. 1800,²⁰ dochází k probuzení zájmu o moderní rétorické bádání v oblasti Nového

¹⁵ Obdobný fenomén lze nalézt i u raných řeckých básníků, kteří věřili, že bohové hovoří skrze ně (Hésiodos, *Theogoniá*). Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 7-8

¹⁶ Podrobněji viz Kraus, J., *Rétorika v evropské kultuře* (Academia, Praha 1998), st. 58-126; Wuellner, W., *Hermeneutics and Rhetorics (Scriptura S3/1989, Special Issue)*, st. 1-54, zvl. 2-19

¹⁷ Classen, C.J., *Rhetorical Criticism of the New Testament* (Brill, Leiden 2002), st. 99-177

¹⁸ Mack, B., *Rhetoric and the New Testament* (Fortress Press, Minneapolis 1990), st. 10

¹⁹ Wuellner, *Hermeneutics and Rhetorics*, st. 17

²⁰ Torra, *Rétorika*, st. 110-113

zákona až ve druhé polovině 19. století a týká se zejména německých prací s tematikou Pavlových epištol. Příkladem jsou díla K.L. Bauera, zaměřená na Pavlovu logiku a rétoriku či práce C.G. Wilkeho, jenž zkoumal hlavně tropy a figury v Novém zákoně.²¹ Z řady dalších komentářů k Pavlovým epištolám je nutné zmínit především komentář k Pavlovu 2. listu Korintským, jehož autorem je C.F.G. Heinrici (1887).²² Jeho komentář se zabývá Pavlovým vztahem k rétorické teorii, stylem a diatribou. Deset let po Heinricim vychází studie J. Weisse, která bere do úvahy předchozí práce a zaměřuje se na Pavlovy listy Římanům a Korintským, v nichž zkoumá užití paralelismu, antiteze a symetrie obecně.²³ Pavlově rétorice se následně věnuje i Weissův doktorand H. Windisch, který rovněž analyzoval 2. list Korintským.²⁴ Na Heinriciho bádání reagoval kriticky E. Norden, který nepřipisoval rétorické figury užívané Pavlem jeho příslušnosti k rétorickým školám či zevrubné znalosti jejich praktik, ale asianismu, který mnohde převažoval.²⁵ Heinrici se bránil takovéto argumentací tím, že nezamýšlel zařadit Pavla pod přímý vliv rétorických škol, ale jsou u něj rozpoznatelné toliko rétorické efekty, jež helénistická kultura jeho časů užívala. Norden následně zveřejnil svá stanoviska v další edici svého díla, kde mimo jiné zaujmou zapracované poznámky církevních otců k Pavlovu stylu. Kromě Heinriciho atakoval Norden i Wilkeho a Blasse, přičemž určitou názorovou podporu našel u Američana T.S. Duncana, který předpokládal ovlivnění Pavla asianismem a dokonce i jeho průpravou v některé z asianistických škol.²⁶

Na tradici těchto německých velkých rétorických komentářů navázal po mnohaleté pauze H.D. Betz, který předpokládá, že Pavlovy listy byly sepsány s povědomím o klasickém členění rétorických prací a dokládá to uplatněním řecko-římské rétorické a epistolární teorie

²¹ Bauer, K.L., *Logica Paulina* (Halle/Magdeburg 1774), *Rhetoricae Paullinae* (2 vols., Halle 1782); Wilke, C.G., *Die neutestamentliche Rhetorik: Ein Seitenstück zur Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms* (Arnold, Dresden / Leipzig 1843)

²² Heinrici, C.F.G., *Das zweite Sendschreiben des Apostels Paulus an die Korinther* (Hertz, Berlin 1887); Druhé, revidované a na Nordenovu kritiku reagující vydání komentáře, vyšlo r. 1908. Ve vztahu k rétorické teorii se opírá Heinrici nejvíce o Augustina. Výrazným komentářem z této doby je i dílo Wendlanda, H., *Der zweite Korintherbrief*. Meyer Kommentar 6 (Göttingen 1924, repr. 1970)

²³ Weiss, J., „Beiträge zur paulinischen Rhetorik“, in: *Theologische Studien*, Bernhard Weiss zu seinen 70. Geburtstag dargebracht, str. 165-247 (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1897); Weiss, *Die Aufgabe der neutestamentlichen Wissenschaft in der Gegenwart* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1908) – V těchto studiích Weiss zastává názor, že epištoly mají řečnické rysy, neboť byly psány pro veřejné čtení, což platí i o epištolách Pavlových. Zaměřuje se zejména na strukturu vět, styl, rétorické prostředky – zvláště paralelismus.

²⁴ Windisch, H., *Der zweite Korintherbrief* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1924; repr. 1970)

²⁵ Norden, *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert vor Christus in die Zeit der Renaissance* (1909; repr. Stuttgart 1983) – V tomto díle zkoumá Norden rétorickou prózu od 6. st. př. K. po dobu renesance a zahrnuje i diskusi o Novém zákoně. Pavlovy epištoly poměřuje pravidly klasického kánonu uměleckého prózového stylu a hodnotí je jako nehelénské. Užívají však prostředků antitezy a opakování. Další Nordenovou prací z téhož období je *Agnostos Theos: Untersuchungen zur Formgeschichte religiöser Rede* (Teubner, Leipzig 1913). Přínos obou studií je zejména v rozpoznání kategorií stylu a jejich aplikaci na NZ. Ve své druhé práci se Norden zaměřuje na rétoriku v knize Skutků apoštolů, kde jako nejtypičtější model řečnictví vidí stoicko-kynickou diatribu. Hodnotí zde především Pavlův projev v Athénách – v Areopágu, který není určen jen prostým, ale i publiku rétoricky vzdělanému. V řeči se objevuje stoická terminologie a stoický panteismus. [Spory mezi Heinricim, Nordenem a dalšími badateli jsou přiblíženy v několika publikacích, které se zabývají aplikací klasické rétorické teorie na Pavlovy epištoly (např. Anderson, *Ancient Rhetorical Theory and Paul*, st. 19-21).]

²⁶ Duncan, T.S., *The Styl and Language of Saint Paul in his First Letter to the Corinthians* (1926) - článek je zmiňován Andersonem (*Ancient Rhetorical Theory and Paul*, st. 20-21).

při výkladu listu Galatským. Popularitu díla následně zvýšil spor s G.A. Kennedym, jemuž kromě řady dílčích nesrovnalostí dominovala rozepře o typ Pavlovy rétoriky v tomto listě.²⁷

Ani dnes neupadla do zapomnění práce F. Lea, která se zabývá klasifikací řecko-římských biografí, jež člení na „peripatetické“ a „alexandrijské“²⁸ a zmínit je nutné i opětovně vydanou Bultmannovu disertační práci u (J. Weisse), kterou věnoval otázkám diatriby (1910).²⁹

Na chrie zaměřil svou pozornost G. von Wartensleben (1901) a jazyku apokryfních řeckých textů se věnovali H. Reinhold, F. Rostalski a H. Ljungvik.³⁰

Důležitou roli v rozvoji rétoriky sehrály i dosud nepřekonané příručky literární rétoriky, napsané autory H. Lausbergem a J. Martinem, jejichž předchůdcem byl R. Volkmann (1885).³¹

Opomenout nelze ani pojednání čelního představitele školy dějin formy M. Dibelie, který se komparačním způsobem zabíral otázkou řeči ve Skutcích (1949),³² což před ním učinil již zmiňovaný a neméně významný stoupenec téhož exegetického přístupu E. Norden (1913). Ke studiu klasické rétoriky v Novém zákoně vyzval svým článkem W. Jennrich v roce 1948, avšak omezil se pouze na studium stylu, zvláště Pavlových epistol.³³

²⁷ Betz, H.D., *Gallatians: A Commentary on Paul's Letter to the Churches in Galatia* (Fortress Press, Philadelphia 1979). Ep. Galatským považuje Betz za „apologetický list“ a struktura listu odpovídá „soudní řeči“. Kennedy však v listu nachází především rétoriku poradní (*New Testament Interpretation*, st. 144-152). Do sporu (jenž je jistou obdobou rozepře Nordena s Heinricim) se během let zapojila celá řada interpretů, kteří jej komentovali (např. C.J. Classen, P.H. Kern, C.C. Black). Stanovisko ke vzniklému problému nabízí Black, C.C., *Rhetorical Questions: The New Testament, Classical Rhetoric, and Current Interpretation* (*Dialog* 29/1990 st. 62-70): „Professor Betz's analyses are not without weakness. One problem is his associating rhetoric with empty or deceitful demagoguery (1979: 24, 55; 1985: 84). Without systematic assessment of Pauline style, Betz too readily presupposes technically 'political' terminology in Galatians (1979: 47-50, 89-90, 109) or technically 'administrative' language in 2 Corinthians (1985: 45-46, 72-80)“ (Black, st. 63); Střízlivé hodnocení Betze a jeho analýzy Galatským viz Olbricht, T.H., *Classical Rhetorical Criticism and Historical Reconstructions: A Critique*, in: Porter, S.E.; Stamps, D.L. (eds.), *The Rhetorical Interpretation of Scripture. Essays from the 1996 Malibu Conference* (JSNTSS 180; Sheffield Academic Press 1999), st. 111-113.

²⁸ Leo, F. *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Formen* (Teubner, Leipzig 1901)

²⁹ Bultmann, R., *Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe* (Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1910; repr. 1984) – Bultmann zde poukázal na to, že diatriba byla primárně ústním i literárním druhem, jenž byl kyniky a stoiky užíván k popularizaci filosofie širšímu okruhu publika. Pavel dle něj pracoval stylem pouličního kynického kazatele a Pavlovy epistoly tedy nesou stopy nižšího stupně rétorické kultury. (Moderní bádání spojuje ponejvíce tuto formu s cvičnými literárními díly či učebními aktivitami, případně jejich záznamy.)

³⁰ von Wartensleben, G., *Begriff der griechischen Chreia und Beiträge zur Geschichte ihrer Form* (Heidelberg 1901); Reinhold, H., *De graecitate Patrum Apostolicorum Librorumque Apocryphorum Novi Testamenti Quaestiones Grammaticae* (Dissertationes Philologicae Halenses 14.1; Karas, Halle 1897 /nedostupné/); F. Rostalski, F., *Sprachliches zu den apocryphen Apostelgeschichten I, II* (Rölle, Myslowitz 1910-1911); Rostalski, *Die Sprache der griechischen Paulusakten mit Berücksichtigung ihrer lateinischen Übersetzungen* (Rölle, Myslowitz 1913); Ljungvik, H., *Studien zur Sprache der apocryphen Apostelgeschichten* (Uppsala Universitets Årsskrift 1926)

³¹ Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* (2 vols., Max Hueber Verlag, Munich 1960, Stuttgart 1990); Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik* (Max Hueber Verlag, Munich 1967, repr. 1984); Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study* /Edited and translated by Orton, D.E.; Anderson, R.D./ (Brill, Leiden 1998); Martin, J., *Antike Rhetorik: Technik und Methode. Handbuch der Altertumswissenschaft*, 2.3. (C.H. Beck, Munich 1974); Volkmann, R., *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht* (B.G. Teubner, Leipzig 1885; repr. Hildesheim 1987)

³² Dibelius, M., *Die Reden der Apostelgeschichte und die Antike Geschichtsschreibung* (C. Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1949)

³³ Jennrich, W., *Classical Rhetoric in the New Testament* (*CJ* 44/1948 str. 30-32)

Kromě již zmíněných anglicky píšících autorů je nutné vzpomenout J. Jebba, jenž zkoumal styl, strukturu, paralelismy, antiteze a synonymičnost v Novém zákoně a rovněž E.W. Bullingera, který definoval a klasifikoval většinu rétorických figur řeči a myšlení v Bibli. Na Lukášův styl se zaměřil H. Cadbury.³⁴

Zásadní vliv na rozvoj rétorické kritiky v jejich počátcích měly rétorické práce ze 60. let minulého století, které byly napsány A. Wilderem, W. Boothem a K. Burkem,³⁵ jež se snažily o zavedení rétorických aspektů do literárních studií, přičemž A. Wildera (1895-1993) je možné považovat za přímého předchůdce J. Muilenburga (1896-1974) v oblasti Nového zákona.³⁶

4. Rétorická kritika a škola dějin formy - přínos J. Muilenburga (a K. Bergera)

Začátek epochy nového přístupu k biblickým textům, označovaného jako *rétorická kritika*, bývá spojován s profesorem Starého zákona – Jamesem Muilenburgem a jeho presidentským projevem na výročním setkání The Society of Biblical Literature v Berkeley (dne 18. prosince 1968).³⁷

Ve svém projevu Muilenburg potvrdil pozici „kritiky formy“³⁸ a vyzdvihl úspěchy, kterých tato metoda bádání dosáhla, a to zejména prostřednictvím H. Gunkela a E. Nordena. Gunkela hodnotí jako nepřekonatelného ve schopnosti zachytit formu a charakter myšlení biblických vypravěčů a poetů. Zmiňuje odkrytí širokého okruhu forem (*Gattung*) v hebrejském textu Bible i nepřehlédnutí kulturního „milieu“ Izraele, čehož klasická kritika pramenů nebyla schopna. Přesto se cítí Muilenburg zneklidněn dědictvím kritiky formy, uvědomuje si její limity a poukazuje na dva hlavní problémy její metodologie.³⁹

³⁴ Jebb, J. *Sacred Literature* (London 1820 /nedostupné/); Bullinger, E.W., *Figures of Speech Used in the Bible* (London 1898; repr. Grand Rapids 1968); Cadbury, H., *The Style and Literary Method of Luke* (Harvard University Press, Cambridge: MA 1920)

³⁵ Booth, W.C., *The Rhetoric of Fiction* (University of Chicago Press, Chicago 1961); Burke, K., *A Rhetoric of Motives* (University of California Press, Berkeley 1969) – „nestor“ americké rétoriky; Wilder, A., *Scholars, Theologians, and Ancient Rhetoric* (*JBL* 75/1956, st. 1-11). Za předchůdce bývá řídce zmiňován i Black, E., *Rhetorical Criticism: A Study in Method* (University of Wisconsin Press, Madison: WI 1965, 2nd ed. 1978).

³⁶ Rozvoji biblických disciplín, a tím nepřímě i „rétorickým“, napomohlo založení The Society of Biblical Literature (1880), The Studiorum Novi Testamenti Societas (1947), The Catholic Biblical Association (1936) a The American Academy of Religion (1909).

³⁷ Programatický projev vyšel formou článku: Muilenburg, J., *Form Criticism and Beyond* (*JBL* 88/1969, st. 1-18).

³⁸ *Form criticism* /kritika formy/ je obdobou německého *Formgeschichte* /kritika dějin formy/. V článku (Muilenburg užívá i termín *Gattungsforschung*, jehož přínosem má být potřebná korekce literární a historické kritiky /st. 2/).

³⁹ Problémem kritiky formy však nebyla jen její metodologie, ale také překrývající se terminologie. Například termín „paradigma“ /παράδειγμα/, jehož užívá M. Dibelius k označení některých Ježíšových výroků, se zdá být do značné míry ekvivalentem Bultmannova výrazu „apofthegma“ /αποφθεγμα/, který na pozadí předpokládá strukturální blízkost těchto výroků řeckým „apophthegmatům“ (ta můžeme nalézt u Plutarcha /asi 50-120 po K./ a Cicerona). Důsledné není ani rozlišování *Gattung* a *Form* u německých badatelů a ještě mnohem volněji pracují s pojmy *type* a *form* anglicky psané studie. Na základě těchto nejasností považuje K. Koch (*The Growth of the Biblical Tradition*, 1969; st. 5) za zbytečné rozlišovat mezi výrazy *Gattung* a *Form* a doporučuje užívat je jako by rozdílů nebylo. Semantická odlišnost mezi termínem *Gattung* a *Form* je v tom, že *Gattung* označuje literární typ (např. kázání), zatímco *Form* vystihuje literární charakteristiku literárních typů (např. daný případ kázání, které obsahuje úvod, odlišné druhy exhortace, rozličné závěry, atd.). [K. Berger charakterizuje termín *Form* jako lingvistický a stylistický *Gestalt* /tvar, podoba/ textu. Forma je dle Bergera „rétorický element“.] Oba pojmy jsou však užívány běžně k popisu tradičních jednotek a rozdíl mezi nimi je často nepozorovatelný. (Anglicky psané

Prvním je, že kritika formy definuje formu obecně, bez přihlédnutí ke stylistickým a rétorickým jedinečnostem rozličných příkladů téže formy. Důsledkem je nerespektování individuálních, osobních a jedinečných rysů dané perikopy, z čehož vyrůstá snaha dotvrdit specifičnost textu zdůrazňováním „čistých“ forem. Druhý problém se rýsuje v tom, že kritika

práce hovoří při mísení těchto pojmů tradiční kritikou formy o nepřesném vnímání rozdílů mezi *individual origin* a *collective origin*.)

Korekce školy dějin formy pomocí rétoriky: O korekci metodiky práce školy dějin formy se výrazně zasloužil K. Berger. Již v předmluvě své knihy píše: „Was wir brauchen, ist eine neue Formgeschichte.“ (*Formgeschichte des Neuen Testaments*, st. 8) Mimo jiné doporučuje brát v potaz řadu rétorických ohledů, ale nikoli primárně z příruček klasické rétoriky, nýbrž biblické rétoriky, která má vlastní formy a druhy. Dále je nutné respektovat rétorickou strategii a rétorický cíl. Pro Bergera je dokonce hermeneutika založena na rétorice, neboť aplikace není závislá jen na teoretické chápavosti, ale hlavně na pragmatickém efektu (funkci). Moderní kritika formy pak není založena na „synoptické otázce“, ale na „eidografickém problému“ – vztahu mezi formou a obsahem. Ve snaze popsat historii dochází k odchýlení od jazykové a stylistické formy, ovšem formy a druhy se zdají být důležitým mostem mezi očekáváním a přijetím u čtenářů na straně jedné a mezi autorem a příjemci na straně druhé. Textový typ je určen specifickým vztahem mezi obsahem, formou a efektem. Kostrou Bergerovy kritiky formy je rozdíl mezi *symbolickými*, *epideiktickými* a *dikanickými* texty. Texty, které zamýšlejí aktivovat nebo napomenout čtenáře, jsou symbolické, texty zamýšlené tak, aby na čtenáře udělaly dojem, jsou epideiktické a texty mající za cíl vysvětlit rozhodnutí, jsou dikanické. Efekt textu je pak sumou všech elementů usilujících o dosažení úkolu nebo cíle s ohledem na příjemce. Jedním z těchto nejdůležitějších elementů je textová forma. Tradiční kritika formy vidí texty jako výsledek historie. Text je souhrnem všech tradičních procesů a je tedy nutná analýza těchto tradic při snaze porozumět textu. Tradice také mohou být považovány za pramen textu. Berger se však navíc táže, jakou funkci měl v historii křesťanství naplnit psaný text, který máme před sebou. K řešení tohoto problému přibírá rétoriku, která se dle něj nezajímá jen o formu textu, ale i jistými aspekty obsahu, jako jsou prvky důrazu, elementy, které dovolují čtenáři identifikovat se s textem, explicitní vztah k adresátovi, elementy překvapení příjemce, emocionální asociace, které jsou, nebo mohou být způsobeny textem či polohou jednotky v kompozici. Tyto rétorické elementy vedou čtenářovu „psyché“ k cíli. Právě analýzou rétorických rysů, druhů psychagogických elementů v dosahu textu a zahrnuté argumentace je možné objevit cestu, kterou je čtenář k cíli veden.

Rétorická terminologie, strategie, důrazy či členění jednotek tento terminologický i praktický problém kritiky formy do značné míry řeší. Výhodou rétorické kritiky je, že může analyzovat jednotky různých délek textu. Může jít směrem „dolů“, kde se zaobírá větou či dokonce frází a může jít i směrem „nahoru“, kde pojedná celek diskursu či rétorický druh spisu (evangelium, evangelia, Skutky, epištolu, Pavlovu rétoriku atd.). [Berger, K., *Formgeschichte des Neuen Testaments* (Heidelberg 1984); též: Rhetorical Criticism, New Form Criticism, and New Testament Hermeneutics, in: Porter, S.E.; Olbricht, T.H. (eds.), *Rhetoric and The New Testament. Essays from the 1992 Heidelberg Conference* (Sheffield Academic Press 1993) st. 390-396; Black, C.C., *The Rhetoric of the Gospel. Theological Artistry in the Gospels and Acts* (Chalice Press, St. Louis – Missouri 2001) st. 19-22; Bultmann, R., *Die Geschichte der synoptischen Tradition* (Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1961) str. 8-73, zvl. 39-73; Dibelius, M., *From Tradition to Gospel* (Charles Scribner's Sons, New York 1934) zvl. st. 19-28; Greenwood, D., Rhetorical Criticism and Formgeschichte: Some Methodological Considerations (*JBL* 89/1970 st. 418-426); Guthrie, D., *New Testament Introduction* (Apollos, Leicester 1990) st. 229-243; Sanders, E.P.; Davies, M., *Studying the Synoptic Gospels* (SCM Press, London 1994) st. 146-162; Stamps, D.L., Rhetorical and Narratological Criticism, in: Porter, S.E. (ed.), *Handbook to Exegesis of the New Testament* (Brill, Leiden 1997) st. 219-239, zvl. 227; Ellis, E. Earle, New Directions in Form Criticism, in: Streck, G. (ed.), *Jesus Christus in Historie und Theologie. Neutestamentliche Festschrift für Hans Conzelmann zum 60. Geburtstag* (J.C.B. Mohr, Tübingen 1975) st. 299-315]

Ve snaze korigovat nebo doplnit školu dějin formy byly činěny pokusy (Bultmann, Strecker, Schille, Dinker, Haenchen, Koch) přiřadit ji pod *Redaktionsgeschichte* (jejími zastánci byli např. G. Bornkamm /1901-1977/ a H. Conzelmann /1915-1989/), avšak tyto snahy se nejeví jako přesvědčivé. Argumentem zde byla metodologická kontinuita mezi oběma přístupy. Škola dějin formy je primárně soustředěna na periodu ústního přenosu novozákonních látek (v menším stupni starozákonních), kde ji materiál poskytují individuální perikopy. *Redaktionsgeschichte* má naopak přednostní zájem o psané texty, které interpretuje na pozadí historie jejich přenosu. Obě metody tedy pracují s koncepty „literárního typu“ i *Sitz im Leben* a oba přístupy jsou tedy v jistém smyslu příbuzné, ale zároveň nezávislé. (K tématu: Greenwood, Rhetorical Criticism and Formgeschichte, st. 421)

formy mnohdy nevěnuje pozornost konkrétnímu historickému kontextu a má averzi k „biografické či psychologické interpretaci“, což vede i k přehlížení *literární kritiky*.⁴⁰

Přílišné zdůrazňování podobnosti ve studiu forem vedlo čtenáře k dojmu, že jedinečnost a originalita jednotlivého textu nebyly v interpretaci dostatečně obsaženy. Výsledkem takového přístupu je, že nedílný vztah mezi formou a obsahem byl přetřát, což zamlží i záměr a myšlení pisatele či řečníka. Funkce čisté formy má být v tom, že zajistí horizont pro daný text, zatímco obsah je odhalen pomocí jedinečných detailů v dosahu vymezeného textu, které opatřují cestu k myšlení autora. Řešením vztahu mezi obsahem a formou zachraňuje Muilenburg biblické texty od narůstajícího odloučení historického kontextu, což bylo následkem abstrahování textu do čisté formy. Muilenburg to vyjadřuje slovy, že prorok nehovoří „in abstracto“, ale konkrétně.⁴¹

Počátečním bodem rétorické kritiky byl tedy závěr, že nejvíce forem v hebrejské Bibli není čistých, ale jedná se o napodobeniny. Každý text má být proto studován proti horizontu čisté formy a jeho jedinečné rysy mohou být odkryty studiem stylistiky, literární kompozice a strukturálních vzorců, které utvářejí literární jednotku hebrejské prózy či poesie.⁴²

Muilenburg zaostřil svou rétorickou kritiku na popsání struktury a hranice literární jednotky, jakož i na odchylky, které zajišťují tvar a důraz v rozsahu konkrétního textu. V určení hranic jednotky podtrhl důležitost opakování motivů a „inclusio“, kdežto vnitřní struktura a živost textu (osnova a materiál, kolem kterého je literární „pletivo“ utkáno) by mohla být pochopena studiem rozmanitostí literárních odchylek, které byly obsaženy v blízkovýchodních formálních způsobech řeči, technikách skladby vyprávění, bicolonech / tricolonech, strofách, funkci částic a opakování. Pozornost věnovaná detailu, kterou rétorická kritika požaduje, opatřuje základ pro Muilenburgovy závěry a potvrzuje, že vztah mezi formou a obsahem je při studiu biblických textů nerozpletitelný.

V závěru svého pojednání potvrzuje Muilenburg nezbytnost kritiky formy, ale zároveň žádá legitimitu pro to, co nazval *rétorickou kritikou*.⁴³

Řada badatelů Muilenburgovy korekce přijala a jeho „program“ dále rozvinula. Vžilo se pro ně označení „Muilenburgova škola“.⁴⁴ Spolu se zakladatelem potvrzují, že každý text je typický a rétorická kritika je soustředěna na jeho jedinečné rysy. Při interpretaci musí být forma a obsah uvedeny do vzájemného vztahu a cílem rétorické kritiky je zejména určit hranice širších literárních jednotek a popsat rétorické důrazy, které sjednocují rozličné texty. Avšak oproti Muilenburgovi jeho škola odděluje rétorickou kritiku od kritiky formy a nechala

⁴⁰ Muilenburg, *Form Criticism and Beyond*, st. 5-6

⁴¹ Muilenburg, *Form Criticism and Beyond*, st. 6

⁴² „Such an enterprise I should describe as rhetoric and the methodology as rhetorical criticism.“ Muilenburg, *Form Criticism and Beyond*, st. 8

⁴³ Muilenburg, *Form Criticism and Beyond*, st. 18; Muilenburgovu metodu aplikoval v oblasti NZ na Markovo evangelium Dewey, J., *Markan Public Debate, Literary Technique, Concentric Structure, and Theology in Mark 2:1-3:6* (SBLDS 48; Scholars Press, Chico: CA 1980).

⁴⁴ Užívá se také název „berkeleyjská škola“ – *The Muilenburg (Berkeley) school*. K nejvýznamnějším následovníkům Muilenburga patří W.J. Brandt, E.P.J. Corbett a W. Wuellner (u něhož se toto zařazení vztahuje toliko k raným dílům).

se výrazně ovlivnit literární kritikou, konkrétně „novou kritikou“,⁴⁵ která veškerou literaturu interpretuje „vnitřně“ (intrinsically).

Muilenburgova škola odmítá požadavek, že interpret může odkrýt autorův záměr a hermeneutika založená na autorově záměru může opatřit základy pro interpretaci. V kontrastu k Muilenbergově koncepci rétorické kritiky jako „vnější“ (extrinsic) metody, jenž se snaží odhalit tkanivo a stavbu pisatelova myšlení, prezentují jeho následovníci rétorickou kritiku jako metodu, která se soustředí primárně na „text“. „Vnější“ faktory (historické pozadí, autorův záměr, sociální důrazy či teologická motivace) hrají sekundární roli.

V tomto pojetí opouští Muilenburgova škola tradičně-historický aspekt, který byl pro samotného Muilenburga zásadní a tvoří prakticky novou metodou, která věnuje pozornost finální podobě biblických textů.⁴⁶

Sama Muilenburgova škola rovněž neušla kritice a je jí vytýkáno, že prohloubila redukci rétoriky ve stylistiku a tu pak omezila na rozpoznání rétorických tropů a figur. Zájem o styl, umění textového sestavení a textové struktury činí rétorickou kritiku nerozeznatelnou od literární kritiky, jak je prezentována v dílech R. Altera, L. Alonsa Schökela a na poli Nového zákona D. Rhoadsem.⁴⁷

5. Rozvoj rétorické kritiky jako samostatné metody interpretace

Jak bylo již patrné u Muilenburga a jeho nástupců, rétorická kritika nebyla vnímána jednoznačně jako diachronní metoda výkladu, ale těžiště se poměrně záhy přesunulo ke zkoumání synchronnímu. Tato polarita se udržuje stále a netýká se tedy jen počátků disciplíny. Rozličné tendence v prezentaci rétorické kritiky Nového zákona vedou k členění badatelů na stoupence *diachronní rétorické kritiky* (např. H.D. Betz, R.D. Anderson) a

⁴⁵ Termín *literární kritika* je ve studiích biblistů užíván třemi převažujícími způsoby. Wellhausen (SZ) a Holtzmann (NZ) rozumí pod tímto pojmem metodu, která určuje prameny biblických písemností, datuje jejich původ a zkoumá autorství spisu. Ve druhém významu představuje literární kritika odvětví zaobírající se převážně literárně-estetickými důrazy textu, které nesou i morální hodnotu. Třetím způsobem chápání je *New Criticism* /*nová kritika*/, pro níž je naprosto prioritní zájem o text, autor sám je opomíjen. (Tato metoda získala popularitu na amerických universitách ve 2. polovině 20. století a zdůrazňuje autonomii literárního díla. Pomocí metody *close reading* zkoumá „vnitřní“ složky díla. Neuznává nic jiného než důkladné prozkoumání díla pomocí jeho vlastních kategorií a pojmů. K potvrzení svých argumentů nikdy nejde „za“ dílo a vysoce oceňuje nejednoznačnost či polysémické struktury.) Některé práce pak užívají termín „literární kritika“ velmi obecně a za její „subdisciplíny“ považují např. i „rétorickou kritiku“ či „strukturalismus“. Literární kritika, jak je praktikována např. N. Petersenem, J. Kingsburym, M.A. Tolbertem, R. Tannehillem či D. Rhoadsem, sdílí s „rétorickou kritikou“ zájem o text i o to, jak funguje ve své konečné podobě. Nesoustředí se však na „ústní charakter“ nebo funkci textu. [Reader-response kritika je zase více zaujata tím, jak literatura funguje, jaký je její účinek na čtenáře, než identifikováním charakteristik ústní či slyšené (*oral / aural*) povahy.] Achtemeier, Omne Verbum Sonat, st. 3-27; Court, J.M., *Reading the New Testament* (Routledge, London 1997) st. 79-85; Culler, J., *Krátký úvod do literární teorie* (Host, Brno 2002), st. 41-43, 157; Greenwood, *Rhetorical Criticism and Formgeschichte*, st. 421-422; Hawkes, T., *Strukturalismus a sémiotika* (Host, Brno 1999), st. 126-133; Lahurd, C.S., *Rhetorical Criticism, Biblical Criticism and Literary Criticism: Issues of Methodological Pluralism* (PEGLMBS 1985/5 st. 87-101)]

⁴⁶ *Finální formou* biblického textu se míní forma, jež je hotovou literární a kanonickou formou textu, kterou čtenář čte bez nezbytného vztahu k literárním počátkům a vývoji textu. (Stamps, *Rhetorical and Narratological Criticism*, st. 219-239)

⁴⁷ Wuellner, W., Where Is Rhetorical Criticism Taking Us? (CBQ 49/1987, st. 448-463), zvl. st. 451-452.462; Schökel, L.A., *The Art of Biblical Narrative* (Basic Books, New York 1985); Alter, R., *The Art of Biblical Poetry* (Basic Books, New York 1985); Rhoads, D.; Michie, D., *Mark as Story* (Fortress Press, Philadelphia 1982), st. 35-62, kap. 2 – ‘The Rhetoric’

synchronní rétorické kritiky (např. G.A. Kennedy, D.L. Stamps), což přináší i rozporuplná stanoviska.⁴⁸

Z celé řady moderních rétorických přístupů a škol se mezi teology nejvíce prosadilo dílo Ch. Perelmana a L. Olbrechts-Tytecové,⁴⁹ jež položilo základy *nové rétorice* a výrazně ovlivnilo vývoj rétorické kritiky biblických textů. Osobnosti ovlivněné touto „novou rétorikou“ Ch. Perelmana a L. Olbrechts-Tytecové jsou zpravidla řazeny k přístupu synchronnímu (W. Wuellner, B. Mack, C.J. Classen, J.D.H. Amador).⁵⁰ Řada interpretů se však takovému členění vymyká, neboť kombinuje klasickou rétoriku s moderní (E.P.J. Corbett), pojednává rétoriku jako univerzální systém (C.C. Black, P.H. Kern) či chápe „rétorickou analýzu“ jen jako součást „biblické literární tradice“ (R. Meynet). V případě

⁴⁸ Aunem je Kennedy řazen mezi představitele synchronní rétorické kritiky, ale Stamps ho jednoznačně považuje (spolu s Betzem) za badatele, který obhajuje historické důrazy. (Stamps, *Rhetorical and Narratological Criticism*, st. 223-224). Pro orientaci v problematice diachronního a synchronního přístupu také: Barr, J., *The Synchronic, the Diachronic and the Historical: A Triangular Relationship?* in: de Moor, J.C. (ed.), *Synchronic or Diachronic? A Debate on Method in Old Testament Exegesis* (Brill, Leiden 1995) st. 1-14.

⁴⁹ Ch. Perelman (1912-1984), profesor logiky v Bruselu, po 11 letech bádání v oblast rétoriky a argumentační teorie, spolu s L. Olbrechts-Tytecovou (1899-1988) a E. Dupréelem, prezentoval po sérii článků a dílčích prací vrcholné dílo *La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation* (1958; angl. překl. 1969). Ústředním tématem pojednání je racionální argumentace v oblasti soudů hodnotových a normativních, což se týká zejména argumentace ve vědě a filosofii. Prioritní jsou techniky argumentace a jejich efektivnost. Kniha však není psána jako příručka rétorické nebo literární kritiky, ať starověké či moderní a staré rétorické školy prakticky opomíjí. Stěžejní je ovšem Aristotelova *Rétorika*. Dílo rozkrývá základní metody, které jsou užívány v možných argumentech adresovaných posluchačům všeho druhu. Předkládá řadu oblastí a argumentů, kde je argumentace spíše rétorická než logická, kde sehrává roli sociální kontext a síla argumentu motivovat k činu. Zasahuje autora, příjemce i podobu sdělení. Perelmanova argumentační teorie má 4 zásadní principy: „princip integrity“ - veškeré oblasti lidského konání spolu souvisí, vytvářejí jednotu ze vzájemně se doplňujících částí; „princip dualismu“ - proces poznání je systém otevřený všem budoucím zkušenostem; „princip revize“ - neustálé kladení otázek po tvrzeních a základech vědy; „princip odpovědnosti“ - výroky a teorie nejsou jen záležitostmi vědeckou, ale odrážejí osobnost badatele a obracejí se k posluchači. Práce odmítá členění rétoriky do tří druhů - soudní, poradní, oslavná, a oproti antice považuje za nejdůležitější druh oslavný (epideictic), který redefinuje. Oblasti, jež Perelmanovo a Olbrechts-Tytecové dílo pojednává, postihují převážně dimenzi, kterou starověká rétorika nazývala *pathos*. [Perelman, Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, (University of Notre Dame Press, Notre Dame 1969, repr. 2006); také Perelman, *The Realm of Rhetoric* (University of Notre Dame Press, 1982); Amador, *Academic Constraints in Rhetorical Criticism*, st. 60-87] Pro rétorickou analýzu NZ je přínosné i nové vnímání figur a jejich klasifikace. (Tímto se Perelman a Olbrechts-Tytecová brání redukci rétoriky na teorii stylu či ozdobného jazyka a navrhuje nové způsoby studia figur. Figury nejsou studovány jako „literární formy“, ale jako argumentační a přesvědčovací nástroje. Důraz je kladen na roli posluchače, jenž je nepostradatelný při stanovování funkce figur, neboť ty jsou posuzovány dle toho, zda zvyšují jeho pocit účasti, či ne (psychologické aspekty ovšem Perelmana nezajímají a nejvíce ani zájem o strukturu a fungování lidské mysli jako takové). O Perelmanově a Olbrechts-Tytecově pojetí figur se dá říci, že nemají za cíl atakovat estetické a čistě stylistické chápání figur, ale dávají najevo, že takovéto pojetí figur je pro analýzu argumentu irelevantní. (*The New Rhetoric*, st. 167-183)

Ze soudobých teologů snad nejvíce využívá Perelmana a Olbrechts-Tytecové A. Clark Wire, *The Corinthian Women Prophets: A Reconstruction through Paul's Rhetoric* (Fortress Press, Minneapolis 1990), avšak v kombinaci se starověkou rétorikou.

Kromě Perelmana a Olbrechts-Tytecové bývá v souvislosti s poznáním, že obyčejná argumentace nemůže být adekvátně analyzována tradičními či logickými metodami, zmiňováno i dílo S.E. Toulmina (1922) - *The Use of Argument* (Cambridge 1958). Toulmin se zaměřuje především na rozbor vnitřních funkcí argumentu a jeho praktický postup je možná přínosnější než Perelmanův. Je to dáno tím, že při analýzách argumentace, kde se střetávají protichůdné názory, se pokouší využít prameny klasických rétorik. Oba přístupy stručně hodnotí Thurén, L., *On Studying Ethical Argumentation and Persuasion in the New Testament*, in: Porter, Olbricht (eds.), *Rhetoric and the New Testament. Essays from the 1992 Heidelberg Conference*, st. 464-478, zvl. 470-477, (také Kraus, *Rétorika v evropské kultuře*, st. 159-161).

⁵⁰ Aune, *The Westminster Dictionary of New Testament and Early Christian Literature and Rhetoric* (Westminster John Knox Press, London 2003), st. 416-418

těchto a řady dalších badatelů, je nutné uplatnit pro výstižnou charakteristiku i další kritéria, nikoli jen synchronní nebo diachronní hledisko přístupu.⁵¹

Z badatelů, jejichž přínos je potřeba zvláště vyzdvihnout, je nutné zmínit profesora klasické literatury G.A. Kennedyho. Rétorickou kritiku je možné dle něj uplatnit při exegezi Nového zákona z důvodů *historických* i *filosofických*. Z historických důvodů jsou zásadní: helenizace židovské kultury v prvním století; všeobecná výuka rétoriky v Římské říši; významní řečníci pocházeli ze Sýrie a Palestiny; Pavel musel být vystaven účinkům rétoriky, a to i tehdy, jestliže rétorické vzdělání neměl, a dále, dokumenty Nového zákona byly pojaty „ústně“ a tedy rétoricky. Hlavní filosofické důvody opírá o Aristotelův názor, že rétorika je universální fenomén, aplikovatelný na všechny věky a společnosti a že rétorika je strukturovaný systém, který popisuje universální fenomén v řeckých termínech.⁵²

Kennedy analyzuje novozákonní text podle specifických pravidel řecko-římské rétoriky a pokouší se vystihnout rétorické formy a funkce biblického textu v jeho historicky rekonstruované situaci, na jejímž pozadí je kontext helénistické rétoriky 1. století. Své závěry či interpretační cíle formuluje v exkluzivně rétorických termínech a svůj postup shrnuje do šesti kroků: a) určení *rétorické jednotky*; b) definování *rétorické situace* a rétorického problému; c) určení druhu rétoriky (*soudní, poradní, oslavná*) a teorie *stasis*; d) analýza argumentu (*éthos, pathos, logos*), uspořádání (*exordium, narratio, probatio, peroratio*); e) analýza stylu, užitých figur a *inventio*; f) vyhodnocení rétorické efektivnosti v kontextu rétorické situace.⁵³

Ač je Kennedy mnohými autory revidován a kritizován za zakládání vlastní „školy“, za metodologické chyby či za některá konkrétní vyjádření, je rovněž řadou badatelů citován jako nezpochybnitelná autorita a jeho exegetický postup při rétorické analýze lze považovat za metodologicky zvládnutý, průkopnický a neopomenutelný.⁵⁴

Dalším badatelem, jehož pojetí rétorické kritiky získalo uznání, je B.L. Mack. Na jedné straně je ovlivněn dílem Perelmana a Olbrechts-Tytecové, na straně druhé neztrácí ze zřetele hlediska klasické rétoriky a specifika biblických textů. Kromě analýz novozákonních látek upřel pozornost i na progymnasmata a chrie, přičemž vně jeho zájmu nezůstala ani rétorika křesťanských počátků a hermeneutická reflexe problematiky.⁵⁵

⁵¹ Komentářem z poloviny 70. let, jenž dokazuje rozmanitost přístupů k rétorické analýze již v tomto období, je dílo R.C. Tannehilla, které se zaměřuje na „Kázání na hoře“. Autor zde preferuje rétoricko-estetické, jakož i literární aspekty textu a všimá si také psychologických a morálních hledisek, jež jsou aplikovatelné do světa moderního čtenáře. Tannehill, *The Sword of his Mouth* (Fortress Press, Philadelphia 1975)

⁵² Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 10-11. Právě za takové vnímání rétoriky je Kennedy kritizován Andersonem (*Ancient Rhetorical Theory and Paul*, st. 30-31).

⁵³ Kennedyho postup čítá šest kroků, ale někdy je jich popisováno jen pět. Je to způsobeno tím, že Kennedy jednotlivé body postupu nečísluje, ale volně popisuje. Za samostatný krok je často označeno stanovení rétorického problému (Kennedy, *New Testament Interpretation*, st. 12-38, zvl. 33-38).

⁵⁴ Obdobně je tomu s celou první kapitolou jeho „příručky“, která je nazývána „slabikářem“ rétorické kritiky (*New Testament Interpretation*, st. 3-38) a exegetický postup zmiňují mnohé slovníky, příručky i specializované práce. Také Kennedy, *An Introduction to the Rhetoric of the Gospels* (*Rhetorica* 1/1983 st. 17-31).

⁵⁵ Mack, B.L., *Rhetoric and the New Testament* (Fortress Press, Minneapolis 1990); Mack, *A Myth of Innocence: Mark and Christian Origin* (Fortress Press, Philadelphia 1988); Mack, *Decoding the Scripture: Philo and the Rules of Rhetoric*, in: Greenspahn, F.E.; Hilgert, E.; Mack, B. (eds.), *Nourished with Peace: Studies in Hellenistic Judaism in Memory of Samuel Sandmel* (Scholars Press, Chico/CA 1984), st. 81-115; Mack, *Anecdotes and Arguments: The Chreia in Antiquity and Early Christianity* (The Occasional Papers, Claremont 1987).

Inspirován *novou rétorikou*, vnímá Mack text jako sociální, historický a kulturní fenomén. Právě přístup obou Belgičanů mu umožňuje přemostit mezeru mezi „textem“ a „historickým kontextem“. Přínos této metody v paletě jiných přístupů vidí v tom, že umožňuje zacházet s novozákonními texty jako literárními kompozicemi a dokumenty rané křesťanské sociální historie v jednom a totéž čase. Rétorická kritika tedy dovoluje číst text jak očima literárního kritika, tak sociálního historika, a zároveň tyto přístupy propojit. Touto syntézou je rétorická analýza obohacena o řadu funkcí a není již omezena jen na pozorování estetických literárních objektů, na stylistickou ornamentaci řeči a na efekty, které jsou takto vyvolány, nýbrž věnuje pozornost „umění přesvědčit“, což bylo i primárním zájmem klasické rétorické tradice. V popředí se proto ocitá důraz na sílu argumentu a okolnosti řeči. Právě identifikace nebo rekonstrukce „rétorické situace“ napomáhá zohlednění a vyhodnocení sociálního zasazení textu.

Další oblastí, na níž Mack upozornil, je problematika „rétorických jednotek“. Rétorická analýza může v určitých případech doplnit tradiční zájmy literární kritiky, a to především v otázce určení formy, struktury a rozsahu literární jednotky, neboť rétorická pozorování některá kritéria přidávají. To se projevuje zejména při rozborech argumentace v Pavlových dopisech, kde může být materiál jednotky posuzován ve vztahu k linii argumentu a v ježíšovské tradici napomohl tento postup při práci s aforismy, příslovími a metaforami.

6. Souhrn a reflexe moderního rétoricko-kritického bádání

O rétorické kritice je možné říci, že ve druhé polovině 20. století fungovala jako interpretační metoda i jako interpretační teorie. Jako metoda kladla nový důraz na argumentativní povahu biblické literatury a jako teorie prolamovala hranice jednotlivých analytických přístupů, což vedlo k přehodnocení či obohacení jejich programů a cílů. Znalost rétorické teorie (ať starověké či moderní), jakož i vypracování metody exegetického postupu, se stalo nedílnou součástí výbavy řady soudobých interpretů.

Z badatelů, kterým se podařilo při interpretaci biblického textu pomocí rétorické kritiky zohlednit samotnou metodu i teorii, je nutné vyzdvihnout W. Wuellnera. Jeho vnímání rétorické kritiky se zaměřuje především na „řeč“ /text/, což upřednostňuje před hledisky „řečník“ /autor/ či „posluchač“ /čtenář/. Studiemi ze 70. let minulého století,⁵⁶ spolu s H.D. Betzem,⁵⁷ prezentovali analýzy epištol podložené tradiční řecko-římskou teorií klasické rétoriky. Jak jejich práce z tohoto období dokládají, omezení se na tradiční pojetí rétoriky limituje užití dalších pramenů rétorické teorie i praxe a text je analyzován jako řeč nebo argument. Hlediska řečníka /autora/ i posluchače /čtenáře/ ustupují pojetí „textu jako řeči“ a jsou nahlížena spíše z hlediska historického, než rétorického. Redukcí a jasným

⁵⁶ Wuellner, W., *Paul's Rhetoric of Argumentation in Romans: An Alternative to the Donfried-Karris Debate over Romans. An Alternative to the Donfried-Karris Debate over Romans* (CBQ 38/1976, st. 330-351); Wuellner, *Der Jakobusbrief im Licht der Rhetorik und Textpragmatik* (LB 43/1978, st. 5-66); Wuellner, *Greek Rhetoric and Pauline Argumentation*, in: Schoedel, W.R.; Wilken, R.L. (eds.), *Early Christian Literature and the Classical Intellectual Tradition. In Honorem Robert M. Grant* (Théologie Historique 53; Beauchesne, Paris 1979), st. 177-188

⁵⁷ Betz, H.D., *Galatians*, (1979, 1985); Betz, *The Literary Composition and Function of Paul's Letter to the Galatians* (NTS 21/1975, st. 353-379); Betz, *Der Apostel Paulus und die sokratische Tradition: Eine exegetische Untersuchung zu seiner „Apologie“ 2 Kor 10-13* (BHT 45, Möhr-Siebeck, Tübingen 1972).

vymezením zdrojů je však zajištěno, že prameny jsou explicitní, výsledky testovatelné a exegetický proces je průhledný a poměrně přesný. Rétorická kritika tím dostává formu, která je srovnatelná s jinými vědeckými formami analýzy a interpretace na poli biblických studií.⁵⁸ Kromě preference textu jako řeči, je pro Wuellnerovy pozdější práce důležitý i důraz na zvláštní druh času ve vztahu k textu. Text je pro něj produktem „času psaní“ a zvláště „času čtení“. V čase čtení interpret analyzuje přesvědčovací povahu textu a opětovně ustanovuje kategorie autority a tradice, a to v pozitivním, či negativním smyslu.⁵⁹

Kromě pokusů interpretovat text jako řeč, se objevují snahy těžit ze zdrojů, které leží za hranicemi tradiční rétorické kritiky. Do centra pozornosti se dostává argumentační teorie, komunikační teorie, teorie jazyka, teorie řečového aktu a další. Začínají být posuzována hlediska etická a politická, otázky autority a tradice. Omezené možnosti interpretace textu, které poskytovala tradiční rétorická kritika, jsou rozšiřovány a v čem tyto nově přizvané metody vykazují nedostatek exaktnosti či vědeckosti, to se snaží zaštitit rozměrem filosofickým. V 80. letech jsou již pozorovatelné snahy o přehodnocení a přepracování rétorické kritiky do podoby, v níž bude patrný nový *modus operandi*.⁶⁰ Rétorická kritika začíná zkoumat texty v jejich sociálním, kulturním, estetickém, historickém, politickém, ideologickém a psychologickém kontextu. Takovým počinem se dostává za hranice tradiční teorie i metody a její analytický postup je utvářen v dialogu s četnými disciplínami, což ovlivňuje i užívanou terminologii. Cílem je představit souhrnný program této nové podoby rétorické kritiky jako interpretační analýzy, což činí koncem 80. let a hlavně v 90. letech V.K. Robbins a E. Schüssler Fiorenzová.⁶¹

Ač získala rétorická kritika nový slovník a zapracovala do analytického postupu pohledy či strategie moderních i post-moderních metod a teorií, dochází k separaci mezi interprety, jež se zaměřují na epištoly a těmi, kteří analyzují texty narativní. Rovnocenným partnerem dalších kritických přístupů v oblasti biblistiky (historické, literární či sociálně-vědecké kritice) však rétorická kritika může být jen tehdy, budou-li její zastánci schopni analyzovat narativní či apokalyptické látky podobnými prostředky, jaké se uplatňují při analýzách epištol a řečí. Snahou by tedy mělo být nalézt společný metodologický základ pro všechny formy diskursu.

Tato sjednocující kritéria se pokouší stanovit V.K. Robbins, který při jejich hledání upřel pozornost na rétorické entymémy. V Novém zákoně se vyskytují v epistolárních, narativních i apokalyptických diskurzech a byly popsány řadou badatelů, kteří analyzují jak evangelia, Zjevení, či epištoly. Robbins v nich vidí nástroj, na kterém může interpret, uplatňující

⁵⁸ „Limiting the focus in this manner, practitioners of this form of rhetorical criticism have been able to give rhetorical analysis and interpretation a status near to twentieth-century scientific discourse“. Robbins, V.K., *The Present and Future of Rhetorical Analysis*, in: Porter, S.E.; Olbricht, T.H. (eds.), *The Rhetorical Analysis of Scripture. Essays from the 1995 London Conference* (JSNTSS 146; Sheffield Academic Press, Sheffield 1997), st. 24-52, cit. st. 26

⁵⁹ Wuellner, *Where Is Rhetorical Criticism Taking Us*, st. 462-463. Wuellner se zde inspiroval Fowlerem, R., *Literature as Social Discourse: The Practice of Linguistic Criticism* (Indiana University, Bloomington 1981).

⁶⁰ Robbins, *The Present and Future of Rhetorical Analysis*, st. 29

⁶¹ Robbins, *The Tapestry of Early Christian Discourse. Rhetoric, Society and Ideology* (Routledge, New York 1996); Schüssler Fiorenza, E., *Rhetorical Situation and Historical Reconstruction in I Corinthians* (NTS 33/1987, st. 386-403); Schüssler Fiorenza, *Rhetoric and Ethic. The Politics of Biblical Studies* (Fortress Press, Minneapolis 1999)

„rétorickou interpretační analýzu“, začít spolupracovat i se specialisty z jiných oblastí.⁶² Dalšími body jeho programu je rekonstrukce nevyjádřených premis a analýza jejich významu i sociálního a kulturního umístění; analýza chříi a identifikování osobnosti, jíž jsou tvrzení přisouzena; posouzení rétorického vypracování a rozšíření; vyhodnocení židovských i řecko-římských způsobů argumentace a přehodnocení jednotlivých dekad prvního křesťanského století na základě diskursu novozákonních textů. Prostředky, jimiž biblický diskurs vytváří autoritu a tradici, se musí stát primárním ohniskem zájmu.

Jestliže je užívána rétorická kritika jako interpretační analytická metoda (*interpretační analytika*), přispívá to dle Robbinse v oblasti novozákonních studií k důležitým novým náhledům.⁶³

Historicko-ideologické a feministické důrazy pronikly do metodiky rétorické kritiky již v první půli 80. let,⁶⁴ na čemž největší zásluhu nesou práce E. Schüssler Fiorenzové, jejíž přístup k textu ovlivnil i další interpretky. Stejně jako Schüssler Fiorenzovou i E.A. Castelliovou zajímají především ideologické aspekty a Pavlovo budování autority v rámci diskursu.⁶⁵ Také tento přístup prošel vývojem a je charakteristický uplatňováním četných strategií, které mají v pozadí rozmanité rétorické i sociální teorie a metody.⁶⁶ V současnosti však bývá již řazen spíše do kategorie „ideologická kritika“ a rétorika je jedním z jeho pilířů.

7. Závěr

Jak vyplynulo z předchozího přehledu, za dobu své existence rétorická kritika nejen potvrdila svou legitimitu, ale výrazně rozšířila interpretační možnosti novozákonních látek a upozornila na charakter doby, v níž se Nový zákon zrodil a v níž byl šířen. Posuny v metodice a přenesení důrazů z klasických rétorických kategorií také na moderní, jen dokazují životaschopnost metody a její potenciál, čehož si je vědoma stále početnější obec exegetů. Síla rétorické kritiky je tedy nejen v tom, že doceneňuje dědictví antiky a specifické kvality Nového zákona, ale dokáže se přiblížit i kategoriím myšlení moderního člověka a jeho světu, a to v návaznosti na další kritické přístupy novozákonní exegeze.

Jiří Lukeš

(Zpracováno za podpory grantu Grantové agentury Akademie věd České republiky č. IAA 901830701 - „Rétorika – společný fenomén raně křesťanské literatury“.)

⁶² Komparací vybraných entymémů v Lk a Jn dochází Robbins k závěru, že např. Lk 1 a Jn 20 reprezentují významně odlišná kulturní prostředí křesťanství prvního století. (The Present and Future of Rhetorical Analysis, st. 33-35)

⁶³ Robbins, The Present and Future of Rhetorical Analysis, st. 32-52. Robbins užívá označení *an interpretive analytics* (st. 42, 48), což zdůrazňuje roli interpreta v procesu výkladu, který využívá prostředků řady metod, rekonstruuje a vykládá.

⁶⁴ Schüssler Fiorenza, E., Remembering the Past in Creating the Future: Historical-Critical Scholarship and Feminist Biblical Interpretation, in: Schüssler Fiorenza (ed.), *Bread Not Stone: The Challenge of Feminist Biblical Interpretation* (Beacon Press, Boston 1984), st. 93-115

⁶⁵ Castelli, E.A., *Imitating Paul: A Discourse of Power* (John Knox Press, Louisville 1991)

⁶⁶ Castelli, E.A.; Moore, S.D.; Phillips, G.A.; Schwartz, R.M. (eds.), *The Postmodern Bible* (Yale University Press 1995) st. 149-186, zvl. 171, 225-271, 272-308.

